

International Journal of Social, Political and Economic Research

IJOSPER

ISSN: 2667-8810 (Online)

ijosper.uk

OPEN ACCESS

Original Article

Article No: 20_V7_I2_A16

DOI: doi.org/10.46291/IJOSPERvol7iss2pp341-358

Petrol ve Doğalgazın Uluslararası Piyasalara Ulaştırılmasında Jeopolitik Konum ve Kimliğin Etkilerinin İncelenmesi: Azerbaycan-Türkiye İlişkileri Örneği
(Analysis of the Effects of Geopolitical Position and Identity in the Transportation of Oil and Natural Gas to International Markets: Azerbaijan-Turkey Relations Example)

Salih Emir Mutluer*

* Recep Tayyip Erdoğan
Üniversitesi, İİBF, Sosyal
Hizmet Bölümü
salihemir.mutluer@erdo
gan.edu.tr

**Bu makale doktora
tezinden üretilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

*Jeopolitik, Kimlik,
Milli Kimlik, Dini
Kimlik, Petrol, Dış
Siyaset*

Key Words:

*Geopolitics, Identity,
National Identity,
Religious Identity,
Petroleum, Foreign
Policy.*

Özet:

Jeopolitik, bir devletin yer aldığı ülkeler coğrafyasındaki stratejik önemini vurgulayan önemli bir kavramdır. Ülkelerin coğrafi/fiziki özellikleri (iklim, bitki örtüsü, yeryüzü şekilleri, yer altı ve yer üstü zenginlikleri vb.), komşuları ve ilişki düzeyi, tarihi/kültürel dokusu (geleneksel yapısı, medeniyete ait bilgileri, dil yapısı, değer yapıları vb.), dinsel ve etnik özellikleri (inanç, millet, köken vb.), iktisadi yapısı (üretim ve tüketim kapasitesi vb), ulaşım imkânları (deniz, liman, karayolu, havayolu gibi), uluslararası platformlardaki rolü ve askeri gücü gibi daha pek çok özellik jeopolitik önemi belirleyen etmenler arasında sayılabilir. Türkiye, bulunduğu coğrafya bakımından iki kıta arasında köprü konumunda yer alması, uluslararası sulara açılan önemli liman ve boğazlara sahip olması Türkiye'yi jeopolitik anlamda bulunduğu bölgede önemli bir merkez haline getirmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin petrol ülkelerine olan coğrafi yakınlığı, İstanbul ve Çanakkale gibi iki önemli boğaza sahip olması ve ülkede bulunan önemli limanları sayesinde sahip olduğu milli ve dini kimliğinin de etkisiyle Hazar Havzası'nda bulunan petroler güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara aktarılabilir. Jeopolitiğin bir ülkenin dış siyaseti üzerinde tek başına belirleyici bir faktör mü? Yoksa, jeopolitiğin yanında milli kimlik, kültür gibi faktörlerinde dış siyasette etkisi var mıdır? Sorularına ışık tutmak amacıyla oluşturulmuş bir çalışmadır.

Abstract:

Geopolitics is an important concept that emphasizes the strategic importance of a state in the geography of countries. Geographical / physical characteristics of countries (climate, vegetation, landforms, underground and aboveground riches, etc.), neighbors and level of relationship, historical / cultural texture (traditional structure, knowledge of civilization, language structure, value structures etc.), many other characteristics such as religious and ethnic characteristics (belief, nation, origin, etc.), economic structure (production and consumption capacity, etc.), transportation facilities (such as sea, port, highway, airline), role in international platforms and military power determine geopolitical importance. can be counted among the factors. The fact that Turkey is a bridge between the two continents in terms of its geography and that it has important ports and Straits opening to international waters makes Turkey an important Center in the region in terms of geopolitics. Moreover, due to Turkey's geographical proximity to oil countries, its having two important Straits such as İstanbul and Çanakkale, and its important ports in the country, the oil in the Caspian Basin can be transferred safely to international markets. Is geopolitics alone a determining factor on a country's foreign politics? Or, besides geopolitics, does national identity and culture have an influence on foreign policy? It is a work created to shed light on their questions.

1. Kimlik ve Aidiyet

1.1. Milli Kimlik İnşa Süreci

“İnşacılık” kavramına, milli kimliğin oluşması sürecinde kimlik ve aidiyet temelinde öncelikle değinmek gerekir. Günümüzde dış politikayı en iyi açıklayan yaklaşım türü olarak karşımıza çıkan inşacılık, kimliğin dış politika üzerindeki etkilerini açıklamada kullanılan teorilerden biri haline gelmiştir. İnşacılık, ülke liderlerinin özelliklerinden tutun, isteklerine kadar oluşan kimliğin dış politika da ne kadar etkin olduğunu ve karşılıklı uluslararası ilişkilerin kurulmasında ne denli etkili olacağını ortaya koyan bir teoridir (Shain, 2003: 451). Her bir ülkeyi sosyal bir aktör olarak görmeyi tercih eden inşacılık, kurallar ve uyumluluk çerçevesinde kimliğin oluşumuna ve yansıtılmasına yönelik yapıları oluşturma görevini sosyal bir aktör olarak gördüğü ülkelere vermiştir. Bu sayede inşacılık, ulusal çıkarların ve kimliklerin değişik yaklaşımlarla kendilerini göstermesini sağlamıştır. Ulusal kimlikten beslenen ulusal çıkarlar, durağan bir görünümünden ziyade sürekli değişen değerler şeklini almaktadırlar. Uluslararası ve ulus içi güçlerle değişen ve şekillenen ulusal kimliklerde aynı ulusal çıkarlar gibi durağan değillerdir. Kısacası ulusla kimlikler ve ulusal çıkarlar birbirlerini etkilemekte ve birbirlerinin değişimine sebep olmaktadır. Bundan dolayı bir ülkenin dış politikasına ve diğer ülkelerle girmiş olduğu uluslararası ilişkilere bakarken sadece bu kavramlardan biri olan ulusal çıkarlara bakmanın yanında ulusal kimliğin de göz önünde tutulması gerekmektedir. Ulusal çıkarların ve kimliklerin uluslararası ilişkilerle ve etkileşimlerle şekillendiğini savunan inşacılar, var olan bu sistemin her ilişki sonucunda yeniden var olduğunu savunmaktadırlar. Sosyal bir aktör olarak adlandırılan ülkelerin bu yeniden var oluşlarla kendi ulusal kimliklerini devamlı olarak dönüştürüp geliştirdikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. İnşacı teorisyenlerden Wendt, sürekli var olan bu sistemde sosyal bir aktör olarak adlandırılan ülkelerin, kimliklerini kazandıklarını ve bu kazanılan kimliklerle hem uluslararası ilişkilerde hem de dış politikada alacak oldukları kararlarını, davranışlarını, ulusal çıkarlarını etkilediğini vurgulamaktadır (Wendt, 1999: 21). Dış politika bu anlamda esas itibarıyla bir ülkenin diğer bir ülke ile ilişkileri sürecinde kimliklerini oluşturmalarından ibarettir.

Bir ülkenin refahı, bağımsızlığı, güvenliği gibi ulusal çıkarlarının temelini oluşturan ulusal kimliğin kendisidir. Ulusal kimliklerin ve çıkarların değiştirilmesi, şekillenmesi kolay bir süreçten ibaret değildir. Sosyal bir aktör olan ülkelere ait milli kimliklerin toplumda ve siyasette yerleşik

bir konuma sahip olmasından da bu durum anlaşılmaktadır. Bu konuda Gökalp, ülkelerin sahip oldukları milli kimliğin, sayısız pratiklerle ve küçük alışkanlıklarla her zaman yeniden üretildiğini ve doğal bir yaşam tarzına dönüştüğünü ifade etmektedir (Gökalp, 2007: 295-297).

Ülkelerin tarihten aldığı niteliklerin yanında diğer ülkelerle girmiş oldukları etkileşimler sonucunda oluşan kimlikler, yaşanan siyasi süreçler ve çatışmalardan da etkilenmişlerdir (Adler, 1997: 335 akt: Eilstrup, 2006). Bu durum kimliklerin inşa sürecinde var olan iktidarların milli kimliğin ve ulusal çıkarların oluşumunda ve şekillenmesinde otorite sahibi olduklarını ve bu siyasi süreçle birlikte oluşan milli kimliklerin ülke içinde var olan diğer toplumsal güçler üzerinde otorite sağladığını göstermektedir.

1.2. Bir Üst Kimlik Olarak Türklük

Philip Gleason (1983), latince kökenli “idem” (aynı) kelimesinden türeyen “kimlik” (identity) kelimesinin ilk kez, John Locke ve David Hume tarafından, “öz” (self) ile ilgili tartışmalarda kullanıldığını, sonraki yıllarda ise biraz daralarak “kişilik” (personality) anlamına gelmeye başladığını hatırlatmaktadır. Kimlik ile ilgili olarak TDK (Türk Dil Kurumu) güncel Türkçe sözlüğün de toplumsal bir varlık olarak insanın, nasıl bir kimse olduğunu gösteren belirti, nitelik ve özelliklerin bütünü olarak ifade edilmektedir (sozluk.gov.tr). Kimliğin sosyal bilimlerde yoğun olarak kullanılması ilk kez 1950’li yıllara rastlamış, 1970’li yıllara gelindiğinde “kimlik” ve “kimlik krizi”ne (identity crisis) atıf yapılan eserlerin sayısında hızlı bir artış gözlenmiştir. 1950’li ve 1960’lı yıllarda, başta Erik Erikson olmak üzere, psikoloji alanında çalışan pek çok araştırmacının bireyin kimlik yapısı ve bunun toplumsal yansımaları üzerine yaptığı çalışmalar, 1970’lerde Vietnam Savaşı’nın da etkisiyle, kimlik meselesinin sadece psikoloji ve sosyoloji alanında değil, siyasetle ilgili meselelerle de yoğun bir şekilde ele alınmasına neden olmuştur (Gleason, 1983; 910-931).

“Kimlik” ifadesi son yılların popüler kavramları arasında yer almaktadır. Kimlik kişiye sorulabilecek kim ya da ne soruların cevabı olarak düşünülebildiği gibi bunun yanında kimliğin farklı derin anlamları olduğu da düşünülebilir. Brubaker ve Cooper (2000)’a göre, kimlik ele alınış şekline göre bazen çok güçlü, bazen de zayıf bir anlam ifade edebilmektedir. Psikolojiden

sosyolojiye, tarihten siyasete varan geniş bir alanın tartışma konusu olan “kimlik” için net ve üzerinde herkesin anlaşabileceği bir tanım yapmak kolay değildir. Ancak en genel tanımıyla kimlik benlik duygusu veya değerler bütünü ifadeleriyle kavramsallaştırılabilir. Toplum içerisinde topluluklar için sorulan kimsiniz, kimlersiniz, biz kimiz gibi sorulara tarih, coğrafya, biyoloji, kültür, kolektif hafıza ve birtakım dinsel inanışlar göz önüne alınarak verilen cevaplar kimliğin en basit ifadesi olarak ele alınabilir. Kimlik, birey ya da grup olarak kişi ya da grupların kendini ve çevresini saran sosyal çevre içinde kendini ifade etme şeklidir (Castells, 2004; 7).

Kimliği, sosyo-psikolojik bağlamda bireyin kendisini ve nerede olduğunu açıklaması olarak tanımlamak mümkündür (Akça, 2005; 9-10). Kimlik sosyolojide olduğu gibi diğer sosyal bilimlerin birçoğunda temel kavramlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Kimlik meselesi üzerinde en çok durulan noktalardan biri de kimliklerin değiştirilen, şekillenen, empedilen, kurgulanan bir niteliğe sahip olmasıdır. Foucault'nun “Kimlikleri kuran söylemlerdir” sözü bunu destekler niteliktedir. Kişilerin kendilerine ait öz kimlikleri olduğu gibi ulusların da ulusal kimlikleri vardır. Öz kimlikler değişebiliyorsa bunlar zayıf öz kimlik olarak, değişmiyorsa ve kişinin temel parçası şeklindeyse güçlü öz kimlik olarak nitelendirilir. Ulusal kimlikler ise toplumsal etkileşimler sayesinde inşa edilmekte ve Foucault'un belirttiği gibi söylemler aracılığıyla değişim ve oluşum süreçlerinden geçmektedir (Foucault, 2011; 8-9). İnşacı teori açısından ulusal ve toplumsal kimlikler bu etkileşimlerle kurulmakta ve her zaman bu toplumsal etkileşimlerle değişebilmektedir. Bu nedenle kimliklerin değişmez gerçekler olmadığı savunulmaktadır.

Kimliğin oluşmasında doğuştan gelen bazı temel özelliklerin yanında kişilerin kendi tercihlerinin de kimliğin oluşmasında etkisi vardır. Eğitim ve kültür yapısına, ayrıca içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartlara bağlı olarak birey, bir dönemde kimliğini oluşturan unsurlardan belirli bir kısmını öne çıkarmayı tercih ederken, diğer bir kısmını geri plana itebilmektedir. Bir başka durumda ise bireyin kimliğini oluşturan unsurlarla ilgili tercih sırası tamamen yer değiştirebilmektedir. Amin Maalouf (2000), bu durumun kimliğimizin hangi unsurunu daha çok tehdit altında hissettiğimizle ilgili olduğunu düşünmektedir. Buna göre ulusal kimliğinin tehdit altında olduğunu düşünen birinin ulusal aidiyetini, dinsel kimliğini tehlikede gören birinin ise dinsel aidiyetini öne çıkarması beklenmektedir. Kimliği oluşturan öğeler arasında

belirli bir hiyerarşi olsa da kimliği oluşturan hiyerarşi öğeleri değiştirilemez bir yapıya sahip değildir. Kimliği oluşturan öğeler zamanla değiştirilebilir farklı davranışların oluşturulmasına sebep olabilir. Bu nedenle kimlik ile ilgili ifadelerin dinamik ve canlı bir yapıya sahip olduğundan bahsedilebilir. Kimlik kalıp öğeleri içinde barındırdığı gibi sürekli bir değişime ve dönüşüme açıktır (Neumann, 1999; 19).

Kimlik insan ve toplum psikolojisinde pozitif bir role sahiptir. Bireyler gibi toplumlarda ortak dili, dini, kültürü veya etnik kökeni paylaştığı benzerleri arasında kendilerini daha çok güvende hisseder, bir arada olmanın verdiği avantajları daha iyi bir yaşam elde etmek için sonuna kadar kullanır. İnsan psikolojisinin doğal bir sonucu olarak, neredeyse biyolojik bir gereklilik şeklinde ele alınan kimlik sınıflandırmaları, gündelik hayatta faydalı bir amaca daha hizmet etmektedir. “Ben” ve “öteki” üzerinden yapılan kimlik sınıflandırmaları sayesinde, kendilerini ve çevrelerini etnik, ulusal, sınıfsal ve cinsel gibi farklı kimlik gruplarına ayıran insanlar, zaten oldukça karmaşık olan gündelik hayatı, bu sayede basite indirgemekte ve daha anlaşılır kılmaktadır (Mercer, 1995; 229). Türk kimliğini milli kimlik inşasında, çağdaşlarında olduğu gibi dış politikanın, devlet kurumlarının ve söylemlerin etkili bir rol oynadığını görmek mümkündür. Devlet söylemlerinin ve bunun etkisinde dış politikanın SSCB’nin dağılması ile Türkiye’nin ulusal kimliğini kullanarak, bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetleriyle hızlı ilişkiler kurmasında etkili olmuştur. Ülke ile ulusun birbirleriyle örtüşmesinin, milli kimlikler üzerinde etkili olan bir başka etken olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sonuç itibarıyla inşacı teoriye göre ulusal kimlikler sosyal etkileşimler ile kurulduğu için yine bir sosyal etkileşimlerle de şekillenmekte ve değişmektedir.

Kimlik sınıflandırmaları “ötekinin” hareketlerini tahmin etme amacına da hizmet ettiği için, belirsizlikleri azaltarak, bireyin ve toplumların düzen ve istikrara dayalı güvenlik arayışlarını kolaylaştırmaktadır (Wendt, 1999; 4).

Birey ve devlete aynı düzlem üzerinden bakan bir yaklaşım olan konstrüktivizm ise kimlik ile ilgili bireysel saptamalardan yola çıkarak uluslararası ilişkilerde özellikle de devletlerin davranışlarına açıklama getirmeye çalışmıştır. Realizm ve konstrüktivizm gibi akımlar bireylerle benzer şekilde devletlerinde kimliği olduğunu savunmaktadır (Janke, 2008; 255). Anthony

Giddens'in "Yapılandırma" (Structuration) kuramında kimliği insan üzerinden tanımlarken, konstrüktivizmdeyse devlet ile tanımlanır. Siyaset sosyolojisinde kimlik tanımlamasında devletler toplumdaki bireye benzetilir ve bireysel anlamda kimlik sahibi olabilir. (Giddens, 1984). Marksizm'e göre de devlet bireylere benzetilmektedir. Bireye ait tüm nitelikleri devlette de görme eğilimindeki bu genel yaklaşıma göre, devletlerin de yetişkin bir birey gibi alguları, istekleri, duyguları vardır (Janke, 2008; 281).

Konstrüktivizm, uluslararası yapının devletlerce oluşturulan uluslararası toplumda içkin olduğunu, bu yapının devletler nezdinde yaygın bir biçimde kabul gören ve sistemin işlevsel hale gelmesini sağlayan birtakım değerlere, kurallara ve kurumlara dayalı olarak varlık ve işlevsellik kazandığını ileri sürmektir (prezi.com). Konstrüktivizme göre, devletler bireylere benzetilerek devletlerinde çıkarları olduğu ve buna yönelik ifade kalıpları olduğu ifade edilmektedir. Sosyal konstrüktivizmin önemli ismi Wendt (2004)'de, devletlerin bireysel özelliklere sahipmiş gibi algılanmasından yanadır. Wendt (2004)'e göre, pek çok kişinin aslında sadece yapı veya kurum olarak kabul ettiği devletlerden gerçek aktörler olarak bahsetmek, analizi kolaylaştıracak faydalı bir metafor yaratmanın ötesinde bir anlama sahiptir. Dış ilişkilerde devletler gerçek anlamda birer aktör konumundadır. Uluslararası hukuka bakıldığında da, devletler bugün birbirleri ile olan ilişkilerini mümkün kılacak, yasal "şahsiyetler" olarak kabul edilmekte, tüzel kişiliklere sahip olmaktadır. Devletlere insansı özelliklerin verilmesi bazı sınırlandırmaları beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda Wendt (1999), tüzel kişilere oranla bireylerin, biyolojik olarak daha tutarlı hareket edebileceğine inanmakta ve binlerce, milyonlarca insanın bir araya gelişinin kurumsal bir ifadesi olan devletin birbiriyle çelişkili eylemlerde bulunmasının daha olası olduğunu ifade etmektedir. Wendt'in dikkat çektiği bir başka nokta ise, bireye oranla tüzel kişilerin kendi içlerindeki farklı organları devreye sokarak, etrafları ile olan ilişkilerini daha geniş bir alana yayabilme potansiyelleridir.

Konstrüktivizm içinde kimlik vurgusunu ele alan Alexander Wendt (1999), kimliğin durağan bir yapıya sahip olmadığını ifade etmektedir. Wendt (1994)'e göre, devletlerin sahip olduğu kimlikler, onların eylemleri üzerinde etkilidir. Kimliği ilk önceleri iki farklı gruba ayırarak ele alan Wendt, uluslararası toplumun bir devlete atfettiği statüyü ve genel rol tanımını "sosyal" kimlik, bir ülkenin içindeki insani, ideolojik ve kültürel faktörlerin etki ettiği kimliği ise "tüzel"

kimlik olarak tanımlamıştır. Sonraları ise bu iki kimliğe bir de, aktörün ötekinin refahını, kendi refahının bir parçası olarak algıladığı, aslında sosyal kimliğin bir başka şekli sayılabilecek “kolektif” kimliği eklemiştir. Genel olarak Wendt’in kimlik konusunda sosyal kimliği ön plana aldığı söylenebilir.

Devletlerin kimliklerinden ve bu kimliklerin dış politikaya etkisinden bahsederken, iç ve dış faktörleri bir arada incelemek sonuca varmak için gerekliliktir (Reus-Smit, 2005; 199). Bireyler ya da toplumlar kimliği oluşturan tüm verileri, içinde buldukları zamanın ve mekânın gereklerine göre yorumlarlar. Farklılıklardan doğan kimlik, varoluş şartlarından ayrı tutulamaz; yani “İçinde bulunduğu bağlamdan ayrı düşünülecek bir kimlik yoktur”. Bu nedenle bir ülkenin içeride ve dışarıda değişen tüm şartlara rağmen sürekli aynı ulusal kimlik özelliğini ön planda tuttuğunu düşünmek akıllıca değildir. İşte kimlik ve dış politika ilişkisinde, konstrüktivizmin temel iddiası bu “değişim” potansiyeli üzerine kuruludur. Buna göre ulusal kimlik tekrar tekrar müzakere edilmektedir (Keith, 1996; 27). Wendt (1994), devletlerin ‘diğerleri’ ile olan ilişkilerinde sürekli belirli kimlikler üstlendiklerini ve buna bağlı olarak karşıt kimliklerin üretilmesine neden olduklarını; uluslararası politikanın da aslında bu sürekli döngü üzerinde şekillendiğini savunmaktadır.

Kimlik, devletlerin iç ve dış politikalarında büyük bir öneme sahiptir. Konstrüktivizm bakış açısına göre, bir devletin kimliği aynı zamanda onun tercihleri ve eylemleri anlamına gelmektedir. Etnisite, din ve kültür gibi pek çok unsurdan etkilenecek şekilde şekillenen kimlik, devletlerin kendi stratejilerini belirlediği gibi, diğer devletlerin olası eylemlerini önceden belirleyebilme şansı da yaratmaktadır. Kimliklerin olmadığı bir dünya, kaos dünyasıdır, çünkü kimlikler devletlerin hareketlerinin tahmin edilebilirliğini sağlar; belirsizliğini azaltır (Hopf, 1998; 171).

2. Azerbaycan’ın Kimlik Haritası

Azerbaycan’ın sahip olduğu coğrafi alan Kafkasya’nın güney doğusuna denk gelen 86.6 bin km² alanı kapsamaktadır. “Kuzeyde Rusya (390 km), güneyde İran (765 km), batıda Ermenistan (1007 km) ve kuzeybatıda Gürcistan (480 km), güneybatıda ise Türkiye (15 km),

doğuda Hazar Denizi aracılığıyla (391 km) Kazakistan ve Türkmenistan'la ortak sınıra sahiptir” (www.eco.gov.az/az-erazi.php).

Bu sınırlar içerisinde nüfusun % 91,6 Azerbaycanlı, %2 Lezgi, %1.3 Ermeni, %1.3 Rus, %1.3 Talış ve %2.5 diğer kimliklere sahiptir (www.aa.com.tr). Coğrafi olarak sınırları bu şekildeyken kimlik bakımından Azerbaycan'da en temel iki unsur ele alınmaktadır. Bunlar: Azerbaycan'ın Milli kimliği ve Dini kimliğidir.

2.1.Milli Kimliği

Azerbaycan'ın stratejik konumunun önemli bir boyutunu jeo-kültür oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın jeo-kültürel konumu milli/etnik, dini ve tarihi etkenler çerçevesinde değerlendirilebilir. Milli etken, Azerbaycan'ın Türk uygarlığının bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Tarihsel süreçte Balkanlardan Çin Denizi'ne kadar geniş bir coğrafyaya yayılarak medeniyet kuran Türk milletinin son bir yıldaki ana eksenini Anadolu ve Orta Asya'nın yanı sıra, Azerbaycan Türkleri de oluşturmuştur. Rusya'nın 19. yüzyılda bölgeye girişine kadar Kafkasya'da esas güç konumundaki Azerbaycan Türkleri, Derbent (Dağıstan-Rusya), Borçalı (Gürcistan), İrevan ve Zengezur (Ermenistan), Erzurum ve Kars (Türkiye) ve Güney Azerbaycan (İran) bölgelerinde etnik mevcudiyetleri nedeniyle doğal bir etkinlik alanına sahiptirler (Abbasov,1990). Geçen zaman zarfında uygulanan baskı ve göç politikalarıyla Ermenistan'da Azerbaycan Türklerinin varlığına son verilmiştir. Derbent'teki Azerbaycanlılar Azerbaycan'ın Kuzey Kafkasya eksenindeki etkinliğinin yeniden inşası bağlamında önem arz etmektedir. Borçalı'daki yaklaşık 500 bin kişilik etnik nüfus Azerbaycan-Gürcistan stratejik işbirliğine uygun temel oluşturmanın yanı sıra, Azerbaycan'a Gürcistan'da etkinlik alanı kurma imkanı sağlamaktadır (Ağacan,2001:319). Güney Azerbaycan'daki sayılar kimi tahminlere göre, 30 milyonu bulan nüfus İran'la ilişkilerin perde arkasındaki temel unsurlardan birini oluştururken, uzun vadede bölgesel etkinliğin güçlendirilmesi bağlamında hayati öneme sahiptir. Iğdır-Erzurum-Kars-Van hattındaki Azerbaycan Türkleri ise Türkiye ve Azerbaycan arasında ilişkileri güçlendiren ve “bir millet iki devlet” anlayışının derinleşmesine stratejik katkı yapan unsur niteliğindedir (Şimşir,2001). Bu bağlamda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hatları ile Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projesi de iki ülke arasında derinleşen ve uzun vadede entegrasyona dönüşmesi beklenen sürecin mühim aşamalarını oluşturmaktadır. Bu sürece Borçalı ve Ahıska

Türklerinin yapabileceği katkı ve Nahçıvan örneği de eklenince ortaya başarılı bir entegrasyon modeli için geniş fırsatlar çıkmaktadır (http://nazimcefersoy.blogspot.com/2014_05_01_archive.html).

2.2.Dini Kimliği

Azerbaycan jeo-kültürünün dini ayağını İslam oluşturmaktadır (Yunusov,2004). Azerbaycan'da yaşayan nüfusun % 93,4 Müslüman, % 3,1 Hristiyan,%3inançsız,%0,5diğer olarak yer almaktadır (www.aa.com.tr). Azerbaycan'ın dini kimliğinin tarihsel gelişimi şu şekildedir: 7. Yüzyıldan itibaren İslam dünyasının bir parçası haline dönüşen Azerbaycan, 16. Yüzyıldan itibaren İslam dininin Şii geleneğinin esas temsilcisi olmuştur. Şii mezhebi, 16. Yüzyılda Safavi devleti ile dinin başta siyaset kurumu olmak üzere toplumun bütün alanlarında egemenlik kurması geleneğini oluştururken, Çarlık Rusya'sında bu etki daha çok sosyal alanla sınırlanmıştır. SSCB döneminin başında, dinin toplum hayatından çıkarılması ve dini temelden uzak bir toplum oluşturulması konsepti çerçevesinde Azerbaycan'da da İslam dini saf dışı edilmeye çalışılmıştır. Fakat özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet yönetimin kendi Müslüman nüfuzunu motive etmek için İslam'dan istifade çabası ve Stalin'in ölümünden sonra yeni Sovyet lideri Nikita Kruşev'in sistemi yumuşatma çerçevesinde dinin toplumsal yaşamda sınırlı da olsa yer almasına izin vermesinden ülkedeki Müslümanlar da yararlanmıştı. Ancak Sovyet dönemi boyunca İslam dininin ülke çapında, bu çerçevede Azerbaycan'da, esasen cenaze törenleri ritüelleri ile varlığını sürdürmesine olanak tanımıştır. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan'da İslam dinine yönelim konusunda belirgin bir canlanmanın yaşandığı gözlemlenmektedir. Bu süreçte bireysel inanç ihtiyacı, toplumsal sosyo-ekonomik sorunlar karşısında tutunma gereksinimi, başta İran olmakla bir takım dış aktörlerin Azerbaycan'da etkinlik kurmak için dini kullanma çabalarının özel yeri var. Bunun dışında Çeçen direnişinin İslam temelleri üzerine oturması ve Azerbaycan'ın da sınır komşusu olarak bu amaçla Çeçenistan'a giden savaşçıların geçiş bölgesinde bulunması bir başka önemli etkidir. Son dönemlerde Karabağ savaşı nedeniyle İslam'da önemli bir müessese olan şehitlik olgusunu güçlendirme çabası da ülkede İslam duyarlılığını arttıran bir süreç olmuştur (Veliyev ve Aslanlı,2011).

Azerbaycan Devleti laik bir devlettir. %95'i Müslüman olan nüfusun %85'i Şii Müslümanlardan, %15'i de Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır

(http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf). Şii kimliğiyle İran ile ilişkiler içinde olan Azerbaycan Devleti, hem Sünni kimliği hem de Türk kimliği ile Türkiye ile olan ilişkilerine bakıldığında İran'a oranla daha fazla olmasında Milli kimliğin dini kimliğe göre daha etkin olduğu sonucunu göstermektedir.

2.3.Jeopolitik ve Kimlik

Jeopolitik konum itibariyle Kafkasya'da Azerbaycan devletinin doğu-batı ve güney-kuzey geçiş bölgesinde yer alması Azerbaycan için bir fırsat oluşturduğu gibi ülkeyi dış güçlerin hedefi haline getirecek tehlikeleri de beraberinde getirmiştir (http://nazimcefersoy.blogspot.com/2014_05_01_archive.html). Azerbaycan, jeopolitik konumu ile Kafkasya coğrafyasında bir kavşak noktası ve geçiş bölgesi özelliği taşımaktadır. Azerbaycan, bu konumundan dolayı geçmişten bugüne hemen her zaman bölgesel ve küresel güçlerin çatışma alanlarından birisi olmuş ve olmaya da devam etmektedir.

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması sonucunda bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, gerek bu konumu itibariyle gerekse de nüfus yapısındaki etnik çeşitliliğinden dolayı bağımsızlığını ilanıyla birlikte sahip olduğu üniter yapısına yönelik sürekli olarak sorunlar yaşamıştır. Bunun yanında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte Kafkasya'da bağımsızlığını ilan eden devletler olarak pastadan mümkün olduğunca daha fazla pay almak istemelerinden de kaynaklı sorunlar ve çatışmalar ülkeler arasında gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle de Hazar'a kıyaslı olan ülkelerin, petrol ve doğalgaz yataklarından daha fazla yararlanma isteği ile birlikte, bu kaynakların uluslararası piyasalara ulaşımında daha fazla yer alma isteği beraberinde çatışmaları ortaya çıkarmıştır. Bu sebeplerden dolayı Azerbaycan Kafkasya'nın sorunlu ülkesi konumunda ve hala içerisinde çözülmemiş, dondurulmuş olarak bekleyen birçok sorunu bulunmaktadır. Bu yüzden Azerbaycan, günümüz dünyasında, etnik, siyasal ve stratejik sebeplere dayanan, kargaşa ve çıkar çatışmalarının yaşandığı ülke olarak görülmeye devam etmektedir (Öztürk, 2009:6). Azerbaycan özelinde bakılacak olursa, bu yeraltı kaynaklarına sahip olmayan ülkelerin, bu kaynakların uluslararası piyasalara sürülmesinde ısrarla rol almak istemeleri sonucunda Azerbaycan, ulusal ve bölgesel çıkarlarını göz önünde bulundurarak bölgesel çatışmaların oluşumuna engel olmak ve de doğabilecek çatışmalar sonrası uluslararası piyasalara sürülen petrol ve doğalgaz vanalarının kapatılmamasına emin olacağı ülkelerle anlaşma yapmak

istememesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan savaş sonrası, Ukrayna kendi ülke sınırları içinden geçen Batı Hattı Boru Hattına ait olan vanaları kapatması, Rusya'yı ekonomik anlamda zora sokmuştur. Bu gibi nedenlerden dolayı Azerbaycan bunu da dikkate alarak ortak milli ve dini kimliğe sahip olan Türkiye hattını seçmiştir (Mutluer, 2019).

3. Petrol ve Jeopolitika

Doğalgaz, petrol, kömür gibi yakıtlar yeryüzündeki bütün enerji kaynakları içerisinde %87'lik bir paya sahiptir. Bu enerji kaynakları birçok sanayi dalının hammaddesidir. Petrol dünyada enerji tüketimi bakımından birinci sırada yer alır (Saltıkgil, 1970: 35-39). Günümüz modern dünyasında el emeğinin önemini kaybetmesi endüstriyel üretim faaliyetlerinin artmasıyla birlikte enerji kaynaklarına bağımlı hale gelmiştir. Vazgeçilmez ihtiyacın başında gelen petrol, yeryüzüne eşit dağılmadığından kimileri üretici ülke kimileri ise bağımlı ülke konumundadır. 20. yüzyılın başlarından beri petrol, ekonomik ve siyasi tarihte önemli bir hammadde olarak toplumları ve ülkeleri devletlerarası güç mücadelelerini barışları ve savaşları başlatan dönüştüren ve değiştiren unsurlardan biri olmuştur.

Petrol geçmiş tarihten bu yana çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Petrol ilk başta aydınlanmak ve ateş yakmak için kullanıldıysa da sonraları sanayiden askeriye kadar birçok alandaki ihtiyaçlar için kullanılan hammadde halini almıştır. Petrol ya gaz sızması şeklinde ya da yeraltındaki bir kayanın üstünü örten rezerv şeklinde çıkmıştır. Eski dönemlerden beri tanınan bu madde ticari bir değeri olmamasına rağmen birçok alanda kullanılmıştır. Gemi üreticileri tarafından kalafat, inşaatçılar için hara ve kaplama gereci, aynı zamanda ucu petrolle yağlanmış ok olarak savaşlarda silah olarak kullanılmıştır. Petrolden Tıbbi gereç olarak da faydalanılmıştır. Örneğin; Bağdat'ta 1228'de nefit dolu cam balonların askeri ihtiyaçlarını karşılamak için savaş sırasında kullanıldığı bilinmektedir (Forbes, 1972:8). Gelişen teknolojiyle beraber daha sonraları ısınma ve aydınlanma amacıyla kullanılmaya başlanmış, günlük yaşama ve evlere yayılan bir enerji kaynağı haline dönüşmüştür.

Kısacası modernleşen dünyanın önemli hammadde kaynağı haline gelen petrol gerek ekonomik ve ticari yönüyle gerekse de milletlerarası konjonktürdeki stratejik ve politik yeri sebebiyle modern dünya düzeninin vazgeçilemez bir unsuru haline gelmiştir. Petrol milletlerarası

ilişkilerin oluşmasında ve siyasi oluşumlarda hatırı sayılır bir öneme sahiptir. Yeryüzünde meydana gelen politik ve ekonomik gelişmelerin altında yatan neden, devletlerin buldukları alanda sahip oldukları enerji kaynakları ve bunlar üzerinde sözlerini geçirme isteği vardır. Dünya’da ki güçlü devletler sanayi devriminden hemen önce yer üstü ve yer altı kaynakları bulunan ülkelere ulaşmak ve onları yönetmek için savaşmışlardır. Bu dönemden önceki süreçte savaşlar ticaret yollarını elde etmek için yapılmıştır Clemenceau 1917 yılında Wilson’a yazmış olduğu mektupta; o dönemde olan savaşların çıkış sebeplerini, “petrolün damarlardaki kan kadar zorunlu ve değerli olduğu” sözü dile getirmiştir (Atay, 2002: 108-114).

Eski çağlardan günümüze bütün mücadeleler enerji kaynakları ve ticaret yolları için yapılmıştır. Günümüzde yeraltı kaynakları, üretim, pazar alanları ve rezerv üzerine yaşanan bütün çabalar, devletlerin temel politikalarını oluşturmaktadır. Sanayi devriminden itibaren bilimde ve teknolojiye hızlı bir şekilde meydana gelen büyüme, çağımızda enerjiye ve sanayiye olan rağbeti arttırmıştır. Bu rağbet artışı petrol ve doğalgaza olan ihtiyacı da beraberinde getirmiştir (Arı, 2007: 210-220). Bu ihtiyaç petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda büyük çekişmelere ve savaşlara neden olmuştur. Petrol ve doğalgaz kaynakları için ortaya çıkan çekişmeler daha çok kaynakların yer aldığı Ortadoğu ve Kafkaslar bölgesinde gerçekleşmiştir.

Ortadoğu üç kıtanın kesişme noktasında olmasıyla birlikte tarihten günümüze dünyanın herhangi bir yerinde karşılaşmadığı kadar güç mücadelesine sahne olmuştur. Dünya nüfusunun artmasına bağlı olarak enerji kaynaklarına olan ihtiyaç da artış göstermektedir (Davutoğlu, 2001: 132-135). Bu durum geçmişten günümüze yeraltı kaynaklarına yönelik savaşların çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin, batıda sanayi devriminin gerçekleşmiş olması ve bu bölgede duyulan enerji ihtiyacının Ortadoğu’da yer altı zenginlikleri olarak bulunması Ortadoğu’nun çok büyük bir öneme sahip olmasını sağlamıştır.

Ekonomik ve siyasi alanda önemli bir güç olan petrol için harcanan uluslararası mücadelelerin açıklanmasında jeopolitik teoriler ortaya çıkmıştır. Jeopolitik alanda yapılan teoriler petrol, doğalgaz gibi enerji kaynaklarına değinmeseler de bu alandaki teorilerin petrolün jeopolitik alandaki haritasına ve bu enerji kaynağına giden yollara ve noktalara değer atfetmekte olduğu görülmektedir. SSCB’nin dağılmasıyla birlikte Balkanlar, Orta Avrupa, Orta Doğu, Orta Asya ve

Kafkaslarda jeopolitik bir boşluk doğmuştur. Huntington, Medeniyetler Çatışması tezinde yukarıda yazılı olan boşluk alanlarında petrol ve doğal gaz zengini coğrafi bölgelerin yer aldığını, büyük güçlerin bu bölgelerin sınırlarını çizdiğini ve bu bölgeleri milletler arası çatışma ortamının olduğu bölgeler olarak tanımlar (İlhan, 2006: 150-160). Bu sayede büyük güçler dün ve bugün de olduğu gibi her zaman bu karışıklığı sonlandırmak adına bu bölgelere müdahaleler yaparak petrol elde etmeye ya da petrolün piyasaya sürülmesine yön vermeye çalışmışlardır.

Vazgeçilemez bir enerji kaynağı olan petrol ve doğalgaz, ülkelerin dış siyasetinin belirlemede önemli bir unsurdur. Hızla gelişen endüstrileşmeye bağlı olarak AB, ABD, ÇİN ve Japonya gibi ülkeler günümüzde en büyük enerji tüketicileri olarak görülmektedir. Bu nedenle de petrolün ve doğalgazın, enerji ihtiyacı olan bu ülkelere ulaştırmada bu kaynaklara sahip olan ülkelerin önemi kadar dağıtım yolları da çok önem arz etmektedir. Bu nedenle de, Orta Asya ve Hazar Denizi petrollerinin ulaştırılmasında Akdeniz (Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı) ve Karadeniz günümüzde mücadele alanı haline gelmiştir (İlhan, 2006: 110). Yine en büyük petrol rezervlerinin bulunduğu Orta Doğu'da yer alan petrolün de bu ülkelere ulaştırılmasında Akdeniz büyük bir önem arz etmektedir.

Bu önemden dolayı, enerji nakil yollarının denetim altında tutulması için, kritik bir konuma sahip olan Türkiye gibi ülkeler uluslararası mücadelelerde başarılı olmak için dış siyasetlerini bu duruma göre şekillendirmek durumundadırlar. Geçmişten günümüze sosyo-politik birçok olayın temelinde bu enerji kaynaklarına sahip olmak ya da enerji kaynaklarını diğer ülkelere transferinde yer almak ile ilgili çıkar çatışmaları yatmaktadır. Bu bağlamda jeopolitik anlamda petrol ve doğalgaz, stratejik olarak bulunduğu günden itibaren sürekli artan ekonomik boyutu ile sahiplik ve ulaşılabilirlik anlamında kullanılan politik bir araç konumuna gelmiştir (İzzeti, 2006: 115-117). Kısacası petrol ve doğalgaz, sanayi ile birlikte endüstrileşmiş ülkelerde ekonomik şartlara ve küresel güçlerin dış siyasetine uygun olarak zamanla daha fazla önem kazanmıştır.

Hazar Havzası'nda bulunan petrol ve doğalgazın büyük bir bölümüne sahip olan Azerbaycan'ın sahip olduğu yer altı kaynaklarını, uluslararası piyasalara sürmesinde ihtiyaç duyduğu en güvenli güzergah üzerinde bulunan Türkiye ile bu anlamda ki ilişkileri Soğuk Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte başlamıştır. 1991 yılında bağımsızlığını ilan

eden Azerbaycan'ı ilk tanıyan devlet olan Türkiye, bağımsızlığını kazanan diğer Türk cumhuriyetleri ile birlikte Azerbaycan'la oldukça yakın bir ilişki geliştirmeye çaba göstermiştir. Türkiye'nin bağımsızlığını kazanan Türk cumhuriyetleri ile ortak kimlik, kültür, tarih, din gibi öğelere sahip oluşu ilişkilerin geliştirilmesinde yakınlaştırıcı bir etkiye sahip olmuştur. Azerbaycan özelinde, Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve ileri boyutlara taşınması için Azerbaycan hükümetleri de bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren aynı hassasiyeti sergilemiştir (Abdullayev,1999: 255).

Azerbaycan'ın jeopolitik çıkarları çizgisinde hem dünya ülkeleri hem de bölge ülkeleriyle ilişkilerini bilinçli, dengeli, faydacı ve planlı politik stratejisini Haydar Aliyev'in uygulamaya koyduğu iç ve dış politikalar şekillendirmiştir. Temelleri 1994 yılında Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından atılan yeni petrol stratejisi, enerji, ulaşım ve iletişim alanındaki diğer uluslararası projeler Azerbaycan'ı jeoekonomik açıdan dünyanın önde gelen ülkeleri ve şirketleri için cazip bir ortağa dönüştürmüştür. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı ilişkilerin hukuki temellerinin oluşturulması, uluslararası, bölgesel ve ikili çerçevede stratejik dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin tesis edilmesi gibi önemli gelişmeler, Haydar Aliyev'in 1993 yılında Azerbaycan'da iktidara dönüşünün ardından yaşanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkileri "Bir millet, iki devlet" formülü temelinde yeniden şekillendirmeye başlayan Haydar Aliyev, Azerbaycan'da ulusal devletin yapılandırılması ve geliştirilmesi çalışmalarında, politik, ekonomik, sosyal ve manevi çıkarların gerçekleştirilmesinde, uluslararası süreçlere entegrasyonda, Güney Kafkasya ve Hazar havzasının bölgesel güvenliğinin sağlanması ve diğer stratejik konularda dost ve kardeş ülke Türkiye'nin olanaklarından faydalanmaya, her alanda Türkiye ile ortak hareket etmeye başlamıştır. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin 'kardeşliğe' dayalı bir hukuk çerçevesinde ilerlemesinin yanında başka önemli hususların da var olduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin ekonomik eksenli olarak her iki ülkenin jeopolitiğine bağlı bir şekilde karşılıklı fayda temelinde bir ilişkinin var olduğu da görülmektedir. Bunun somut bir örneği olarak iki ülke arasındaki petrol-doğalgaz boru hatlarına dayalı enerji anlaşmaları gösterilebilir (Hasanov,2014).

NATO'nun etkin bir üyesi konumunda bulunan Türkiye'nin, Asya ve Hazar havzasında bulunan petrol ve doğalgazına, jeopolitik açıdan önemli olan coğrafyasına, Türk ülkelerine ve vatandaşlarına sanayi ürünleri için ihtiyaç duyulan büyük pazarlara, Asya ile olan kara bağlantısına güvenli bir şekilde ulaşımı öncelikli olarak Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu coğrafya üzerinden

sağlamaktadır. Türkiye'nin bir yılda ihtiyaç duyduğu yaklaşık 60 milyar metreküp doğalgaz ve 60 milyon tonluk petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayabilecek olan Hazar havzası, diğer yandan doğalgaz ve petrol nakil hatlarının geçtiği bir ülke konumuna dönüşen Türkiye'ye jeoekonomik ve büyük maddi kazanımlar sağlayabilecek bir bölgedir. Azerbaycan ve diğer Kafkas ülkeleri için de Türkiye'nin, Asya ile Avrupa arasında bir köprü konumunda olması, ithal ve ihraç eden ülkeler için en güvenli güzergah olarak görülmesi, İstanbul ve Çanakkale gibi iki önemli boğaza ve önemli limanlara sahip olması Hazar havzasında bulunan petrol ve doğalgazın güvenli bir şekilde uluslararası pazarlara aktarılmasını sağlamaktadır. Azerbaycan devletinin en önemli ihraç kaynağı olan petrol ve doğalgazın Avrupa ve dünya pazarlarına açılmasında önemli bir güzergah konumunda Türkiye'nin olduğu karşılıklı olarak yapılan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı (BTC), Nabucco Doğalgaz Boru Hattı, Trans Anadolu Doğalgaz Projesi (TANAP) ve Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı (Şahdeniz) anlaşmalardan anlaşılmaktadır (Harunoğulları,2016).

Sonuç

Sonuç olarak, ülkelerin dış politikalarına ait alınan kararların üzerinde sahip olunan jeopolitiğin, kesin ve önemli bir etkisinin olmasının yanında sahip olunan milli ve dini kimliklerinde etkin olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Milli kimliklerin ve çıkarların belirlenmesinde ve şekillenmesinde etkili olan siyasi süreçte, iktidarda yer alan siyasi partilerin liderlerinin karşılıklı diyalogları devletlerin söylemleri bağlamında her iki ülkeyi de birbirine yakınlaştırmıştır. Bu yakınlaşmanın karşılıklı olarak her iki ülke için uluslararası ilişkilerin gelişmesine ve dış politikaların belirlenmesinde etkili olduğu "Tek Millet İki Devlet" anlayışıyla Haydar Aliyev-Süleyman Demirel ve İlhan Aliyev-Recep Tayyip Erdoğan ikilisinde kendini göstermiştir.

Kaynakça

Abbasov, A.A. (1990). Azerbaydjantsı: İstoriko-Etnogarafışeskiy Oçerk, Bakı.

Abdullayev, Cavid (1999). "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazar'ın Statüsü ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu", A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 48, Sayı 1-4, s. 255-288.

Ağacan, Kamil (2001). Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri, Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel, Cilt 7, Sayı 1, s. 319.

Akça, Gürsoy (2005). Modernden Postmoderne Kültür ve Kimlik, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ĐLKE), Sayı 15.

Arı, Tayyar (2007). Irak, İnan, ABD ve Petrol, İstanbul, Alfa Yayınları.

Yunusov, Arif (2004). Azerbaycan'da İslam, Bakı.

Atay, Mehmet (2002). ABD'nin Afganistan Operasyonu ve Orta Asya'da Jeopolitik Satranç, Jeopolitik Dergisi, sayı:1.

Brubaker Roger and Frederick Cooper (2000). "Beyond 'Identity'", Theory and Society, February, Vol: 29, No: 1, pp. 1-47.

Castells, Manuel (2004). The Power of Identity, Blackwell, Oxford, p. 7.

Davutoğlu, Ahmet (2001). Stratejik Derinlik, İstanbul, Küre Yayınları.

Eilstrup, Mette (2006). Debates on European Integration: A Reader, Palgrave Macmillan, New York, DOI 10.1007/978-0-230-20933-6

Foucault, M. (2011). Özne ve İktidar, Seçme Yazılar 2. (3.Basım). Çev: I. Ergüden, O. Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Forbes, R. J. (1972). "Studies in Early Petroleum History" (Çev: Nurettin Türsan), "Orta Doğu ve Petrol", İstanbul, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt: 10, Sayı:56.

Harunoğulları, Muazzez (2016). Jeopolitik Rekabet Alanı: Hazar Havzası ve Türkiye, Ankara, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu International Geography Symposium 13-14 Ekim.

Hasanov, Ali (2014). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Ulusal Kalkınma ve Güvenlik Politikası, (Çev: Azad Ađaođlu Fuad Şammedov), Ötüken Neşriyat.

Hopf, Ted (1998). "The Promise of Constructivism in International Relations Theory", International Security, Vol: 23, No.1, 171-200.

İlhan, Suat (2006). Türklerin Jeopolitiđi ve Avrasyacılık, Ankara, Bilgi Yayınevi.

İzzeti, İzzetullah (2006). İnan ve Bölge Jeopolitiđi, İstanbul, Küre Yayınları.

Giddens, Anthony (1984). The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration, United States by the University of California Press, Polity Press.

Gökalp, Emre (2007). Milliyetçilik: Kuramsal Bir Değerlendirme, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 1.

Janke W. (2008). Rugged Free Energy Landscapes: Common Computational Approaches to Spin Glasses, Structural Glasses and Biological Macromolecules, Berlin, DOI 10.1007/978-3-540-74029-2

Keith Michael ve Steve Pile (1996). “The Place of Politics”, Place and the Politics of Identity, journal of the university of arizona , 1-40, pp. 27-28.

Maalouf, Amin (2000). Ölümcül Kimlikler, Çev. Aysel Bora, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s. 18.

Mercer Jonathan (1995). “Anarchy and Identity”, International Organization, (<https://doi.org/10.1017/S0020818300028381>).

Mutluer, Salih Emir (2019). Azerbaycan Kanaat Önderleri Açısından Türkiye'nin Jeopolitik Anlamı, Yayınlanmış Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi.

Neumann Iver (1999). “Avrupa Kimliği, AB Genişlemesi ve Entegrasyon/Dışlama Bağıntısı”, Çev: İsa Afacan, Avrasya Dosyası, Kış, Avrupa Birliği Özel, Cilt: 5, Sayı: 4, s. 19.

Öztürk, Ahmet (2009). Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi, C.4, Sayı:7, s.6

Philip Gleason (1983). Kimliği Belirleme Anlamsal Bir Tarih Amerikan Tarihi Dergisi , Cilt 69, Sayı 4, Sayfa 910–931, <https://doi.org/10.2307/1901196>.

Reus-Smit, Christian (2005). “Constructivism”, Theories of International Relations, Pelgrave Macmillan, New York, pp.199-201.

Saltıkgil, Haluk V. (1970). Dünya’da, Türkiye’de Petrol: Ateşe Tapanlardan Petrole Tapanlara, İstanbul, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.

Sebahattin Şimşir (2001). Azerbaycanlıların Türkiye’deki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri, Akt: Aslanlı A. Kurban V. (2016). “Azerbaycan Türkiye İlişkileri ve Sivil Toplum Kuruluşları”, Ankara, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi.

Shain, Y. and Barth, A. (2003). Diasporas and International Relations Theory, International Organization, Summer, Skin: 57, Number: 3.

Veliyev, Cavid ve Aslanlı, Araz (2011). Güney Kafkasya Toprak Bütünlüğü, Jeopolitik Mücadeleler ve Enerji, Ankara, Berikan Yayınevi..

Wendt A.E. (1994a). “Collective Identity Formation and the International State”, American Political Science Review, June, Vol: 88, No. 2, 384-397, p.385.

Wendt A.E. (1999b). Social Theory Of International Politics, Cambridge University Press.

Wendt A.E. (2004c). “The State as Person in International Relations Theory”, Review of International Studies, Vol: 30, No. 2, pp. 289-316.

<https://www.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/azerbaycan/901996#targetText>.

http://files.preslib.az/projects/remz/pdf_en/atr_din.pdf.

http://nazimcefersoy.blogspot.com/2014_05_01_archive.html.

Prezi.com.tr.

Sozluk.gov.tr.

www.eco.gov.az/az-erazi.php/14Kasım2010.